

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A FOGYASZTÓI ÁRINDEX SZÁMÍTÁS HARMONIZÁCIÓJA*

KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ – MELEGA TIBORNÉ – SZABÓ ÉVA

Dolgozatunk bevezetőjeként hadd idézzük mottóként *R. Teekens* gondolatát: „...a módszer megválasztása nem mindig az »elméletileg legjobb« elven alapul, ha egyáltalán létezik ilyen elv. Az esetek többségében kompromisszumot kell kötni a csodálatos és a lehetséges között. A lehetségest mind a pénzügyi-, mind az emberierőforrás-korlátok tekintetében kell érteni”.¹

A fogyasztói árindex az egyik legfontosabb nemzetgazdasági jelzőszám, fontos szerepet játszik mind a gazdaságpolitikában, mind a társadalompolitikában. Elméletileg az a feladata, hogy a lakosság által fogyasztott termékek és szolgáltatások árának változását nyomon kövesse, a fogyasztói ár inflációját mérje. A leggyakrabban hivatkozott, a legtöbb kritikai észrevételnek kitett statisztikai mutatószámok egyike és alkalmazása igen sokrétű. Felhasználják gazdasági elemzésre, reálmutatók számítására, indexálásra, szociálpolitikai döntésekhez, kamatlábak meghatározásához, adókulcsok igazításához, üzleti szerződésekhez, különféle kifizetéseknel az árváltozás követéséhez, nemzetközi összehasonlításokra stb. A fogyasztói árindex tehát a statisztikai hivatalok egyik legfontosabb szintetikus jelzőszáma. Minőségével, számításának elvi és gyakorlati módszertani kérdéseivel, továbbfejlesztésével nemzetközi szervezetek, az ENSZ Statisztikai Bizottsága, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), az Európai Unió országainak statisztikai hivatala (az EUROSTAT), illetve hivatalok, egyéni kutatók foglalkoznak.

Az egyes országok fogyasztói árindexük meghatározása során meglehetősen eltérő gyakorlatot követtek, követnek. Ez vonatkozik az indexsokaságra, amelyet két dimenzióban értelmezünk, azaz az index számításába bevont termékek és szolgáltatások körére és arra is, hogy milyen lakossági, illetve háztartási körre számítják. Az országok többségében a vásárolt fogyasztás árváltozását mérik abból a megfontolásból kiindulva, hogy ára és ennek megfelelően árváltozása is csak az eladásra kerülő termékeknek van. A lakossági, háztartási kör szempontjából változatosabb a kép. Az országok egy részében az indexet a teljes lakosságra, más országokban viszont egy szűkebb lakossági körre (például vagy a magánháztartásokra, vagy a városi háztartásokra), vagy a leggazdagabb, illetve a

* A tanulmány a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem 1998. október 1–3-án tartott jubileumi tudományos ülészáján elhangzott előadás módosított változata.

¹ *Teekens, R.*: Consumer price indices in the European Community. Hague. Luxembourg. 1989. 78 old.

legszegényebb réteg kihagyásával számítják. Az indexszámítás módja eltér továbbá a reprezentánsok számában, az ármegfigyelés rendszerében (a mintakiválasztás módja, az árfelírás centralizált vagy decentralizált szervezése, gyakorisága) és az eredmények részletezettségében (milyen ismérvek szerinti és mélységű bontásban határozzák meg stb.).

Az egyes országok fogyasztói árindexeinek összehasonlítása a fogyasztóiárszínvonal-változásoknak sajátos összehasonlítását jelenti. Ebben az esetben ugyanis az időbeli változások területi összehasonlításáról, más szóval különböző országok időbeli indexeinek területi összehasonlításáról van szó, ami nem alapesete az összehasonlításnak, így annak szigorú követelményei is sajátosan érvényesülnek. Nyilvánvaló, hogy zavarja a tisztánlátást, ha valamely nagyobb fogyasztási terület egyik esetben benne van, más esetben nincs benne az indexben. De az, hogy technikailag hogyan végzik az árfelmérést, vagy a súlyadatokat hogyan állítják össze, ezt az egyes országok adottságait figyelembe véve lehet megoldani. A lényeg az, hogy ezek jól tükrözzék az árszínvonal változását.

A nemzetközi Munkaügyi Szervezet több nemzetközi statisztikai szervezettel együtt folyamatosan jelentős erőfeszítéseket tett a fogyasztói árindex számítás elméletének és gyakorlatának fejlesztéséért. 1987-ben az általa összehívott konferencia anyaga a „Fogyasztói árindexek” c. kézikönyvben jelent meg, melyet az ILO Munkaügyi és Statisztikai Osztályának akkori igazgatója, *R. Turvey* adott ki.² Mindezek alapján számos nemzetközi módszertani ajánlás fogalmazódott meg a nemzeti árindexek fejlesztésére és összehasonlíthatóbbá tételére.

A fogyasztói árindex számítás módszertanának nemzetközi szakmai háttere, a nemzetközi ajánlások megfogalmazása, az összehasonlíthatóság megteremtését szolgáló törekvések önmagukban nem vezettek olyan eredményhez, amely az összehasonlíthatóság megfelelő mértékét biztosítaná, illetve garantálná. Ehhez olyan kényszerítő erő is kellett, mint ami az EU keretében a tagországok nemzeti statisztikáinak egységesítése érdekében kialakult.

HARMONIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A fogyasztói árindexszel kapcsolatos harmonizációs törekvések hosszú múltra tekintenek vissza, az EUROSTAT már több mint 20 éve felvetette szükségességét. Tanulmányok készültek, amelyek áttekintették a tagországok árindexkészítési gyakorlatát, feltárták a hasonlóságokat és különbségeket, megfogalmazták azokat a feladatokat, amelyek a harmonizációhoz vezetnek. Az EUROSTAT megrendelésére az első nagy horderejű tanulmányt *J. Stadlbauer* készítette 1976-ban,³ amely átfogóan és mélyrehatóan foglalkozott az index készítésének főbb témaköreivel, 1989-ben pedig *R. Teekens* állította össze azt az ugyancsak jelentős tanulmányt, amely a tagországok eltérő gyakorlatának összehasonlítását célozta, és azokat a kérdéseket emelte ki, amelyek a harmonizáció szempontjából legsürgősebbek bizonyultak. Ezek a helyzetfelmérő és javaslatokat megfogalmazó tanulmányok igen hasznosak voltak, ugyanakkor az is egyértelművé vált, hogy a harmonizációs munkát csak „központi vezérléssel” és a tagországok statisztikai hivatalainak aktív közreműködésével lehet végezni.

² *Turvey, R.* és társai: Consumer price indices. An ILO Manual. International Labour Office, Geneva, 1989.

³ *Stadlbauer, J.*: Consumer price indices in the European Community. Comparison of existing indexes and approaches to their harmonisation. EUROSTAT, Luxembourg, 1976. 87 old.

Az Európai Unió belső határok nélküli piaca nem lehet teljes és működése sem lehet tökéletes, ha a közösség nem rendelkezik olyan információkkal, amelyek elősegítik azokat a döntéseket, amelyek megakadályozzák az egyensúlytalanság kialakulását, fejlesztik a versenyképességet, ösztönzik a növekedést.

Az Európai Unió tagországai által 1991 decemberében Maastrichtban aláírt szerződés – amely meghatározta a Gazdasági és Monetáris Unió (Economic and Monetary Union – EMU) konvergencia-kritériumait – új helyzetet teremtve, sürgősen napirendre tűzte, felgyorsította a fogyasztói árindex számításának harmonizációját. Ugyanis az egyik kritérium a Monetáris Unió működéséhez elengedhetetlenül szükséges magas fokú árstabilitást jelölte meg, amely akkor teljesül, ha az adott ország inflációs rátája legfeljebb 1,5 százalékponttal haladja meg a három legalacsonyabb inflációval rendelkező ország átlagát. Ennek megítéléséhez harmonizált fogyasztói árindex számítására van szükség, azaz a fogyasztói árak alakulását a tagországokban összehasonlítható módon kell mérni.

A fogyasztói árindex számítás harmonizálásának céljai, hogy:

- az egyes országok fogyasztói árindexeit összehasonlíthatóvá tegye;
- a térségekre, országcsoportokra számított globális indexhez olyan alapadatokat, inputokat biztosítson, amelyek egységesen kezelhetők;
- módszertanilag is javítsa az egyes országok fogyasztói árindex számítását;
- meghatározásuk gyakorlatias és alacsony költségigényű legyen.

E célok megvalósításának érdekében az egyes országok fogyasztói árindexei azonos módszerrel készülnek.

A harmonizált indexek lehetővé teszik a fogyasztóiár-infláció összehasonlítását, fontos információt nyújtanak az egységes piac működéséhez, azaz összehasonlítható inputot szolgáltatnak az egész térség, illetve az EMU részére számított indexekhez. A harmonizált fogyasztói árindexek (Harmonized Index of Consumer Prices – HICP) elsődleges felhasználási célja tehát a nemzetközi összehasonlítás biztosítása, és nem kívánja helyettesíteni az egyes országokban számított nemzeti fogyasztói árindexeket. A tagállamok szuverén döntése, hogy hazai célokra továbbra is külön számítanak-e fogyasztói árindexet, avagy a harmonizált indexet használják. Az is megfogalmazódott, hogy az inflációt a fogyasztói árindex segítségével kell mérni az összehasonlíthatóság alapján, ugyanakkor felismerték, hogy az infláció olyan jelenség, amely a piaci ügyletek valamennyi formájában megnyilvánul, beleértve a tökevásárlásokat, a kormányzati vásárlásokat, a munkabérfizetéseket, a fogyasztók vásárlásait. A harmonizált fogyasztói árindex így kifejezetten és csak a fogyasztóiár-infláció nemzetközi összehasonlításának céljára van tervezve.

A több évre tervezett harmonizációs munka természetesen hozzájárul az árstatisztika folyamatos fejlesztéséhez, és minden bizonnyal a fogyasztói árindexek minőségének általános javulását eredményezi, amelyre a szakemberek véleménye szerint a harmonizációtól függetlenül is szükség van.

A HARMONIZÁCIÓS MUNKA MENETE ÉS EREDMÉNYEI

Az EU-tagországok fogyasztói árindexének harmonizációját az EUROSTAT irányítja és koordinálja a tagországok statisztikai hivatalaival együttműködve. A többéves előkészítő munkával a harmonizált fogyasztói árindex készítésének jogi alapjait is megteremtették.

A harmonizált fogyasztói árindex „acquis communautaire” (az Unióhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, valamint az azt biztosító intézményi keret) minősítésű, a tagországok számára kötelezően számítandó statisztikai mutató, amelynek ez idáig jogszabályokban rögzített alapkövetelményeit

- az Európai Tanács (EC) 2494/95. számú rendelete a harmonizált fogyasztói árindexről,
- az Európai Bizottság (EC) 1749/96. számú rendelete a harmonizált fogyasztói árindexről,
- az Európai Bizottság (EC) 2214/96. számú rendelete a harmonizált fogyasztói árindexeknek EUROSTAT-hoz továbbításáról,
- az Európai Bizottság (EC) 2454/97. számú rendelete a súlyokról,
- az Európai Tanács (EC) 1687/98. számú rendelete a harmonizált fogyasztói árindexben szereplő termékek és szolgáltatások köréről,
- az Európai Tanács (EC) 1688/98. számú rendelete a harmonizált fogyasztói árindex területi és népesség szerinti lefedettségéről

című dokumentumok tartalmazzák. Az egyes részterületek szabályozása ún. útmutatókban (Guide-lines) történik, amelyek használata szintén kötelező érvényű. A tagállamok részére ily módon szigorú, pontos „menetrendet” állapítanak meg.

A jelenlegi munkaszakaszban a tagországok képviselői a jogszabályban még nem rögzített alapkövetelmények pontosításán és a fogyasztóiár-statisztika egyéb egyeztetendő területeinek összehangolásán munkálkodnak.

A harmonizáció első szakasza. A harmonizált fogyasztói árindex készítésének első állomása az ún. ideiglenes indexek megjelentetése volt. Ezek az indexek szinte teljes egészében a meglévő nemzeti fogyasztói árindexeken alapulnak, amelyeket csak annyiban korrigáltak, hogy a termékkör a lehető legnagyobb hasonlóságot mutassa. Így például az ideiglenes index minden tagországban tartalmazta az alkoholt és a dohányárut, melyek néhány ország nemzeti fogyasztói árindexében korábban nem szerepeltek. Nem tartalmazta viszont az egészségügyi és oktatási szolgáltatásokat, a biztosításokat, a tulajdonosok által lakott lakások használatát, mert ezek olyan tételek, amelyek a tagországok egy részének nemzeti indexében nem szerepelnek, illetve nagyon eltérő módon kezelik ezeket. Ez az index a tagállamok többségében a nemzeti fogyasztói árindexnek szűkített változata. Az összehasonlíthatóság szempontjából azonban az ideiglenes indexek jobb alapot nyújtanak a fogyasztóiár-infláció nemzetközi összehasonlítására, mint a nem korrigált, a megfigyelési kör kiigazítása nélküli nemzeti indexek. Az ideiglenes indexeket 1996 februárjától 1997 januárjáig számították és publikálták.

A harmonizáció második szakasza. A második állomás a harmonizált fogyasztói árindex számítása és megjelentetése volt. Lényegében egységesítették az index értelmezési tartományát s módszertanát. A termékkört kibővítették az ideiglenes indexekhez képest, így például kiterjesztették a gépkocsi- és az ingóságbiztosításokra, a társasutazásokra, bizonyos banki szolgáltatásokra, esti iskolákra, olyan egészségügyi termékekre, amelyek recept nélkül beszerezhetők, viszont továbbra sem vesznek figyelembe néhány olyan nagyon nehezen kezelhető tételt, mint az egészségügyi és az oktatási szolgáltatások, a saját tulajdonú lakások használata. A nyugat-európai országok, közülük is az EU-tagországok az Európai Unió megjelenésével többféle indexet számítanak és közölnek.

Az EUROSTAT által megjelentetett indexek:

- az európai fogyasztói árindex (European Index of Consumer Prices – EICP) a tagországok harmonizált fogyasztói árindexeinek súlyozott átlaga,

- az európai gazdasági térség indexe (European Economic Area Index of Consumer Prices – EEAICP) 15 tagállam, továbbá Norvégia és Izland harmonizált fogyasztói árindexeinek súlyozott átlaga,
- a Monetáris Unió fogyasztói árindexe (Monetary Union Index of Consumer Prices – MUICP) 11 tagország harmonizált fogyasztói árindexének súlyozott átlaga,
- mintegy 100 fogyasztási csoport részindexe az egyes tagállamokra számítva és a hozzájuk tartozó súlyok, valamint súlyozott átlaguk.

Ilyen részletezésben közlik a havi indexeket, a havi változási rátákat, az éves átlagos indexet, az éves változás átlagos rátáját. Az első HICP-eredményeket 1997. március 7-én hozták nyilvánosságra. A következőkben bemutatjuk az 1998. decemberi rátákat.

*A harmonizált fogyasztói árindex alapján számított éves inflációs ráták
(az inflációs ráta növekvő sorrendjében)*

Megnevezés	Inflációs ráta*	Megnevezés	Inflációs ráta*
Az európai gazdasági térség (MUICP)	0,8	Dánia	1,1
EU15(EICP)	1,0	Spanyolország	1,4
Svédország	0,0	Hollandia	1,5
Franciaország	0,3	Egyesült Királyság	1,5
Németország	0,4	Olaszország	1,7
Luxemburg	0,4	Írország	2,2
Ausztria	0,5	Portugália	2,8
Belgium	0,7	Görögország	3,7
Finnország	0,8		

* 1998. december 1997. decemberének százalékában.

Forrás: EUROSTAT Press Releases. № 0899-29. 1999. január.

A harmonizált fogyasztói árindexek előállítása jelentős előrelépés, de nem végállomása a harmonizációs folyamatnak. A munka befejezési határideje 2000 decembere.

A FOGYASZTÓI ÁRINDEX HARMONIZÁCIÓJA

A fogyasztói árindex készítésének két fő adatforrása a fogyasztói árak megfigyelése és a fogyasztás szerkezete. Az indexszámítás egységesítése mindkét területet átfogja és a módszertani kereteket kijelöli, legfontosabb mozzanatait a reprezentativitás biztosításától és az ár megfigyeléstől kezdve az index publikálásáig bezáróan egységes módszertani elveket követve szabályozza. A már elfogadott módszertani részletszabályozásokat – amelyeket természetesen folyamatosan finomítanak – az alábbiakban lehet összefoglalni.

Az index sokaság. Az index a fogyasztás körének szempontjából:

- a közvetlen fogyasztási igényeket kielégítő termékekre és szolgáltatásokra – elméletileg teljes egészére – de az egységesítés érdekében meghatározott körére vonatkozik,
- a vásárolt fogyasztás árváltozását méri.

A fogyasztók körének szempontjából pedig:

- a lakosság, illetve a háztartások teljes körére vonatkozik,
- a hazai lakosság mellett a külföldiek fogyasztását is figyelembe veszi.

Az index reprezentativitása. A fogyasztói árak megfigyelését több szempontból (a fogyasztási javak, az ármelegfigyelés helye és időpontja szerint) mintának lehet tekinteni. A termékek és szolgáltatások kiválasztására vonatkozóan a harmonizált index számításának szabályozásában nincs ugyan konkrét előírás, az a fogyasztási sajátosságok figyelembevételével történik. Az alapelvek előírják, hogy a mintának tükröznie kell az egyes fogyasztói csoportokon belüli, illetve a csoportok közötti megoszlásokat. (EC 1749/96. 8. cikkely.) A harmonizált fogyasztói árindex számításánál azokat a termékeket és szolgáltatáskategóriákat kell számításba venni, amelyeknek súlya meghaladja az összes fogyasztási kiadás egy ezrelékét. (EC 1749/96. 3. cikkely.)

A harmonizációs követelmények között az ármelegfigyelésre kiválasztott fogyasztási javak, reprezentánsok számára vonatkozó előírás nincs, közvetve azonban azzal szabályozzák, hogy kellően reprezentálják a fogyasztást, és megfelelő pontosságú árindexet eredményezzenek.

Az ármelegfigyelések helyére, azaz a térbeli reprezentativitásra vonatkozó szabályozás azt írja elő, hogy a kiválasztás az egész országot reprezentálja. (EC 2494/95. 3. cikkely.) Követelmény a havi ármelegfigyelés, de a hónapon belüli árfelírások időpontjaira és gyakoriságára nézve nincs külön előírás.

Az index tartalma. A harmonizált fogyasztói árindexnek a tiszta árváltozást kell mérnie, tehát nem tartalmazhatja sem az összetétel-változás (helyettesítés), sem a javakban bekövetkezett minőségváltozás okozta árváltozás hatását. Ha a termékcserelődés során tulajdonképpen helyettesítésről van szó, mert a két termék között nincs minőségi különbség, csak áruk különbözik, a teljes árkülönbséget árváltozásként indokolt figyelembe venni. Ha a helyettesítés során a termék, illetve a szolgáltatásféleség jellemzőiben, típusában vagy hasznosságában lényeges a változás, ez minőségi változásnak tekintendő.

Az index tartalmával kapcsolatban külön szabályozzák a hiányzó árak pótlásának, illetve a minőségi változások kezelésének módját. A hiányzó árak (a termék, vagy megfigyelésének helye, a bolt időlegesen vagy végleg eltűnik a piacról) pótlása során az egyes országokban korábban alkalmazott eljárástól eltérően nem lehet ismételni az előző hónapban felírt árat, hanem azt imputálással (becsléssel) kell pótolni. (EC 1749/96. 6. cikkely.) A minőségváltozás egységes kezelése pedig azt jelenti, hogy szét kell választani az árban az infláció és a minőségi változás hatására bekövetkező változást, és csak az elsőként megjelenő tényező hatását fejezheti ki az index. A gyakorlatban ezt úgy oldják meg, hogy a bázisárát módosítják a minőségváltozásnak megfelelően. (EC 1749/96. 5. cikkely.) A bázisár korrekciójának jelenleg még nincs egységes módszere. A statisztika elmélete többféle eljárást dolgozott ki ilyen célra. Közülük figyelemreméltó és a gyakorlatban is használt például Egyesült Államok, Hollandia) a hedonikus árindex, amely a termék legfontosabb paraméterei és ára közötti regressziós összefüggés alapján határozza meg a minőséggel arányos árat. A becslések során természetesen az áruszakértők segítségét is igénybe kell venni. A minőségi változások kezelése különösen előtérbe került az Egyesült Államokban készült Boskin-jelentés kapcsán.⁴

Az indexszámítás technikája. A fogyasztói árindex az ármelegfigyelésre kiválasztott termékekre és szolgáltatásokra, azaz a reprezentánsokra számított egyedi árindexekből

⁴ Final Report to the Senate Finance Committee from the Advisory Commission to study the Consumer Price Index (chaired by M. Boskin) Print.104-72, 104 cong., 2 sess. Government Printing Office. Washington D. C. 1996.

(i_j) építkezik. (EC 1749/96. II. sz. függelék.) Az egyedi árindexeket a reprezentánsra felírt árakból mértani- vagy számtaniátlag-formában számítják. A mértani átlag formulája:

$$i_j = \sqrt[n_j]{\prod_{i=1}^{n_j} p_{ij1}} / \sqrt[n_j]{\prod_{i=1}^{n_j} p_{ij0}} = \sqrt[n_j]{\prod_{i=1}^{n_j} p_{ij1} / p_{ij0}}$$

ahol:

p – a felírt ár,
 0, 1 – a bázis- és tárgyidőszak,
 n_j – a j -edik reprezentánsra felírt árak száma.

Az ily módon számított egyedi árindexek egyben a reprezentánsra felírt árak átlagának a változását, illetve az egyes árfelírások változásának az átlagát jelentik.

A reprezentánsokra meghatározott egyedi indexekből készülnek a fogyasztási csoportokra, illetve a fogyasztás egészére számított indexek. A fogyasztói árindex formulája:

$$I = \sum_{j=1}^k W_j I_j$$

ahol:

I_j – a j -edik fogyasztási csoport árindexe,
 W_j – a j -edik fogyasztási csoport súlya a fogyasztáson belül,
 k – a fogyasztási csoportok száma.

Az indexeket havonta (EC 2494/95. 8. cikkely), Laspeyres-formulával (EC 2494/95. 9. cikkely) számítják. Az összehasonlítás alapja fix bázis, jelenleg az 1996. év. Az ily módon meghatározott alapindexekből származtatják az egyéb viszonyítású (havi és éves) indexeket. Az eddigi hazai gyakorlat az egyes hónapok árszínvonalát mindenkor az előző év decemberéhez viszonyította, és ezekből az indexekből képezte a további indexeket.

A harmonizált fogyasztói árindex súlyrendszere. A fogyasztás szerkezetének, vagyis a fogyasztói árindex készítéséhez szükséges súlyoknak a meghatározására nincs egységes előírás. Általános alapelv, hogy az egyes országokban a fogyasztási csoportok indexeihez rendelt súlyoknak az adott tétel fogyasztáson belüli arányát kell kifejezniük, ezért a súlyok országonként változnak. Időben változatlan súlyokat akár hét évig is lehet használni, ha a fogyasztás struktúrája lényegesen nem változik (olyan esetben viszont változtatni kell a súlyokat, ha azok az évi árindexet legalább 0,1 százalékponttal módosítanak). A közösség egészére, illetve a gazdasági térségre vonatkozó indexet a tagállamok indexeiből súlyozott átlagként származtatják, ahol súlyként az egyes országoknak az EU, illetve a térség országainak összesített végső fogyasztási kiadásaiból való részesedését használják.

A súlyokat a hazai fogyasztás szerkezetének megfelelően kell megállapítani, tehát a hazai lakosság mellett a külföldiek fogyasztását is figyelembe véve. Azonban az összehasonlíthatóság igen fontos kritériuma, hogy a fogyasztás struktúrája – a nemzeti osztályozásokkal szemben – a nemzetközileg elfogadott csoportosítást kövesse. A lakossági fogyasztás osztályozása a javak rendeltetése szerinti nomenklatúra, melynek használata a harmonizált fogyasztói árindex számításánál kötelező. (EC 1749/96. 2. cikkely.)

Az indexet tehát az új nemzetközi osztályozás felhasználásával, az 1996-ban elkészült, végső formáját 1998-ban elnyert fogyasztási nomenklatúra (Classification of

Individual Consumption by Purpose – COICOP) részletezettségének megfelelően határozták meg. A fogyasztási célok szerinti csoportosítás COICOP/HICP változatát, a fogyasztói árindex készítéséhez, publikálásához alakították ki. E nómenklatúra egyike annak a három funkcionális osztályozásnak, amelyet az 1993-as SNA további alkalmazási területei, a háztartásstatistika (COICOP/HBS) és a vásárlóerő-paritáson mért összehasonlítás (COICOP/PPP) során használnak.

Fogyasztási nómenklatúra (COICOP/HICP) főcsoportjai:

1. Élelmiszerek
2. Szeszes italok, dohányárak és kábítószer
3. Ruházat és lábbeli
4. Lakásszolgáltatás, víz, villamos energia, gáz és egyéb tüzelőanyag
5. Lakberendezés, lakásfelszerelés és háztartási szolgáltatások
6. Egészségügy
7. Közlekedés
8. Posta és hírközlés
9. Pihenés és kultúra
10. Oktatás
11. Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás
12. Egyéb használati cikk

A fogyasztóiár-statisztika publikációs rendszere. A HICP számításával kapcsolatban a tagországoknak az EUROSTAT részére részletes információt kell nyújtaniuk a meghatározott bázison és részletezettségben elkészített árindexekről. Előírások rögzítik az indexek publikációjának időpontját és módját is. (EC 2214/96. 3. cikkely és EC 1749/96. 1.sz. függelék.)

A HARMONIZÁCIÓ JÖVŐJE

Az egységesítési munkálatokban a közeljövőben három fő területen várható előrelépés: az index értelmezési tartományának további kiterjesztése, a minőségi változások hatásának figyelembevétele és a súlyozás terén.

A fogyasztói árindex által megfigyelt kör bővítése néhány fontos, de problematikus területnek a figyelembevételét jelenti. Az egészségügyi és oktatási szolgáltatások még a második szakaszban számított indexekből is lényegében kimaradtak. Ezzel kapcsolatban a fő problémát az jelenti, hogy az egyes tagországokban nagyon különböző e szolgáltatások támogatottsága. Felmerül tehát, hogy az egészségügyi és oktatási szolgáltatásokat a lakosság által ténylegesen fizetett nettó összegben avagy a rendelkezésre bocsátás teljes költségén mint áron kell-e figyelembe venni. Hasonlóan problémát jelent az indexben a saját tulajdonú lakások használatának megfelelő kezelése. Sem az imputált lakbér, sem a jelzálogkamatok alkalmazása nem bizonyult megfelelő módszernek, így felmerült, hogy az új lakások nettó árával, vagy e tétel teljes kihagyásával számítsák-e az indexeket. További vitatott tételek a banki szolgáltatások és az eddig figyelembe nem vett, de a fogyasztás keretébe tartozó biztosítások, illetve a szerencsejátékok. Bár nem valószínű, hogy ez utóbbiak lényeges hatást gyakorolnának a harmonizált árindexre.

A továbblépésnek ugyancsak fontos mozzanata – mint már korábban említettük – a minőségi változások kezelésének elméletileg kimunkált szabályozását a gyakorlatba is

megfelelő módon átültetni. A fogyasztói árindex megkövetelt pontosságának ugyanis egyik meghatározó tényezője a minőségi változások hatásának kiszűrése, mivel a termékválaszték állandó cseréje szükségessé teszi a minőségi változások elkülönítését az árváltozásoktól.

Ami a súlyokat illeti, további tartalmi és technikai egységesítéseket kell végezni. Számos tagországban még nem a harmonizáció követelményeinek megfelelő súlyozást alkalmaznak. A súlyozás terén a továbblépést elsősorban a nemzeti számlákból származtatható adatok jelentik.

A HAZAI FOGYASZTÓI ÁRINDEX ÉS A HARMONIZÁCIÓ

A jelenleg számított hazai fogyasztói árindex metodikáját 1991-ben dolgozták ki, és 1992-re jelentek meg először az új módszerrel számított adatok.

A fogyasztói árindex módszerében bekövetkezett változásokat elsősorban a piaczdaságra való áttérés indokolta, jóllehet az árindex számítását bizonyos időközönként egyébként is felül kell vizsgálni. Az árak szabad mozgása miatt a korábbinál nagyobb területi, bolti árkülönbségek alakultak ki, és az árak változásának szóródása is megnövekedett. Ez a változás megkívánta, hogy az árakat közvetlenül az értékesítési és szolgáltatási helyeken figyeljék meg, ezt a munkát független árfelírók végezzék, és nagyobb mennyiségű összegyűjtött árra alapozzák a számításokat. Az eladóhelyek, a boltok számának igen nagy mértékű növekedése is szükségessé tette az árgyűjtési módszer új alapokra helyezését. Az új árindexszámítás bevezetésének időszaka egybeesett az EU-ban folyó harmonizációs törekvésekkel.

A hazai fogyasztói árindex számításának gyakorlati tapasztalatai, a felhasználók növekvő és változó igényei és nem utolsósorban az EU harmonizált árindexének kidolgozásánál megvitatott és a viták eredményeként elfogadott módszerek tanulmányozása indokolja a magyar fogyasztói árindex módszertanának felülvizsgálatát. Az EUROSTAT indexszámítási szakemberei konzultációkkal segítik a felvétel előtt álló országok fogyasztói árindexeinek a harmonizáció követelményeihez való közelítését. Ezt szolgálta az 1996 májusában az EUROSTAT programjának keretében Budapesten tartott nemzetközi tanácskozás.

Mivel az EU-tagság feltétele a HICP számítása, 1998-tól a közép- és kelet-európai országokat érdemben is bevonták a harmonizációs munkálatokba. A belépés előtt álló országokban, így Magyarországon is folyamatban van a harmonizációs követelményeknek megfelelő fogyasztóiár-statisztika kiépítése.

A HICP-számítás követelményei alapján a hazai fogyasztói árindex számítási gyakorlat bizonyos jellemzőiben teljes egészében megfelel, más jellemzőiben pedig kisebb, illetve nagyobb mérvű változtatásokra szorul.

A jelenlegi hazai index a HICP-re vonatkozó előírások fő jellemzőinek a következőkben felel meg:

- az index a vásárolt fogyasztásra vonatkozó árváltozást méri;
- a teljes lakosságra vonatkozik;
- havi ármegefigyelés van;
- az árfelírásból hiányzó árak pótolják;
- az alkalmazott indexformula Laspeyres-típusú.

Változtatásokat igényel:

- az indexnek a vásárolt hazai fogyasztást kell felölelnie (tehát a külföldieknek az ország területén történő fogyasztásicikk- és szolgáltatásvásárlásait is magában kell foglalnia);
- a fogyasztás nomenklatúráját a COICOP/HICPC-nek megfelelően kell átalakítani;
- az indexszámítás viszonyítási alapjaként a fix bázisnak tekintett éves átlagárakat kell használni;
- az éves index számításánál használt értéksúlyoknak összhangban kell lenniük az indexszámítási követelményekkel.

Ezekon kívül természetesen a harmonizációs munka folyamatában vannak még megoldásra váró más feladatok is, az indexszámítás gyakorlatának további finomítása a hazai árstatisztikára is vonatkozik. Ilyenek a problematikusnak tekinthető tételek (egészségügy, oktatás, saját tulajdonú lakások használata), az új termékek figyelembevételének módja, a minőségi változások hatásának kiszűrése, a szezonális kezelés stb.

A hazai fogyasztóiár-statisztika további kérdése, hogy a harmonizációs előírások – mint láttuk – közvetlenül nem foglalják a fogyasztói árindex számítás valamennyi mozzanatával. Itt néhány olyan fejlesztésre váró kérdéskört említünk, amelyek bár nem részei a harmonizált fogyasztói árindex számításának, de megítélésünk szerint minőségében javítják a fogyasztói árindexet és így természetesen a harmonizáltat is.

– Az index minősége szempontjából igen jelentős szerepe van az árfelírói munkának, mely általános intelligencia és rátermettség mellett szakértelmet, elsősorban áruismereti és statisztikai felkészültséget igényel. Az eddig alkalmazott tanfolyami jellegű képzés és továbbképzés színvonalát és követelményeit emelni kell (korszerű oktatási anyagok, módszerek és eszközök alkalmazásával). Az is javasolható, hogy az Országos Képzési Jegyzékben a kérdőbiztosi és árfelírói tevékenységet szakmaként ismerjék el, amely középfokú statisztikai képzettséggel járna, és ehhez iskolarendszerű vagy iskolarendszeren kívüli képzési keretet kellene biztosítani. Minden bizonnyal ezzel a kérdőbiztosi, összeírói, árfelírói tevékenység a jövőben a hazai gyakorlatban is felértékelődne.

– Véleményünk szerint csökkenthető a hazai fogyasztói árindex számítás inputjának mérete is. Az ármelegfigyelés alapjául szolgáló reprezentánsok száma – bár az elmúlt időszakban csökkent (1992 előtt 3100, 1992-től 1800, 1998-ban 1600) – még túlságosan magasnak tűnik a nemzetközi összehasonlítások tükrében.

A fogyasztói árindex inputjának mérete néhány országban a 90-es évek második felében

Megnevezés	Ausztria	Franciaország	Magyarország	Szlovénia	Csehország
Reprezentánsok száma	710	1 000	1 600	503	731
Ármelegfigyelési település	20	100	85	4	42
Árusítóhely	4 200	30 000	8 000	500	10 000
Árfeljegyzés	40 000	150 000	130 000	11 000	90 000

Megjegyzés. A hazai statisztikában a reprezentáns definíciója eltér más országokétól, pontosabb leírását adja a termékeknek és a szolgáltatásoknak. Ebből következően egy-egy termékfeleséget több reprezentáns is képvisel (például néhány nyugati országban a „színes televízió” szerepel a reprezentánsok között, nálunk ennek négy változata is megjelenik a fogyasztóiár-statisztikában). A hazai magas mintaelemszám tartós fennmaradásában bizonyára szerepet játszott az is – és ez a korábbi évtizedekre érvényes –, hogy mind a politika, mind a közvélemény részéről rendkívül erős kritikával fogadták az árindex értékét és a statisztika szolgálat állandóan védekezésre kényszerült. A magyarázkodás könnyebb útját jelentette a magas reprezentáns-száma való hivatkozás. De hozzájárult az elemszám illetően alakulásához az is, hogy az árindex előállításának költségeit korábban kevésbé korlátozták.

– Megvizsgálendő a pontosság és a költségcsökkentés szempontjából az is, hogy bizonyos nagy szóródású termékeket több reprezentánssal, illetve ármegefigyeléssel kell szerepeltetni, míg a kisebb szóródás esetén kevesebb reprezentáns, illetve árfelírás is elég az áralakulás mérésére.

– A módszertani vizsgálat során foglalkozni kell a központilag kezelt reprezentánssal is. A nemzetközi tapasztalatok szerint több országban (például az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Hollandiában stb.) növekvő arányban szerepelnek a központilag megfigyelhető reprezentánsok. Ebbe a csoportba nemcsak a hatóságilag szabályozott, hanem bizonyos monopolszervezetek által meghatározott árú termékek és szolgáltatások tartoznak. A hazai gyakorlatban az ilyen reprezentánsok (például a postai díjak) aránya növekvő (1992-ben 10,9, 1998-ban 17,6 százalék), bár ez az arány messze elmarad a lehetőségektől. A KSH munkanyagaiban is szerepel, hogy további tételekkel lehet bővíteni ezt a kört (például villamos energia, gáz, tankönyvek, utazási irodák szolgáltatásai stb.). Ez azért is indokolt, mert ez esetben könnyebb az adatgyűjtés és az ellenőrzés is.

– Az ármegefigyelés gyakoriságára és időpontjára nincs külön előírás, azt igazítani lehet a nemzeti sajátosságokhoz. A magyar ármegefigyelés minden hónap második napjától a huszonkettedik napjáig, tehát három hétig tart, és valamennyi reprezentáns minden hónapban szerepel az adatgyűjtésben. (Több ország azt a gyakorlatot követi, hogy rövidebb időintervallumra koncentrálódik az árfelírás és egyes termékekre és szolgáltatásokra csak negyedéves, illetve féléves ármegefigyelést alkalmaznak. Ennek ugyancsak a költségek, a feldolgozás és az ellenőrzés időtartama szempontjából van jelentősége, ugyanakkor a harmonizált fogyasztói árindex számításának menete havi gyakoriságú adatgyűjtést ír elő valamennyi kiválasztott termék és szolgáltatás esetében. Az árfelírás időintervallumával (Ausztria 1 nap, Franciaország 1 hónap) ebben az évben foglalkozik az EUROSTAT. Valószínűsíthető a hosszabb intervallum előnyben részesítése, mivel az 1-2 napos árfelírás a változó szezonális hatásokat nem tükrözheti.) Az összeírás 1-2 napra csökkentése valószínűleg az árindex minőségét nem befolyásolná, de költségmegtakarításhoz vezethetne.

A fogyasztóiár-statisztikával kapcsolatban az is felmerült, hogy a továbbiakban szükség lesz-e kétféle indexre, egy nemzeti és egy harmonizált fogyasztói árindexre. E kérdés megválaszolása ma még korai lenne. Mérlegelni kell a kétféle index várható tartalmi és számszerű eltérését, illetve a felhasználói igényeket és nem utolsósorban a költségkihatásokat is. A fogyasztói árstatisztika alapadatai ugyanakkor bizonyos mértékig eltérő tartalommal összeállított, különböző felhasználási célokat, igényeket szolgáló indexek számítására is lehetőséget adnak.

Ami az inflációmérés és a fogyasztói árindex kapcsolatát érinti, többféle megközelítéssel is lehet találkozni. Ma az az általános nemzetközi gyakorlat – és ebben egyetértés van –, hogy az infláció mérőeszközeként a fogyasztói árindexet használják. A fogyasztói árindex kifejezetten csak a fogyasztóiár-inflációt méri. Az infláció azonban a fogyasztóiár-inflációnál szélesebb közgazdasági kategória, ehhez vagy több mutatóra van szükség, vagy olyan indexre, amely átfog minden gazdasági folyamatot, nemcsak a fogyasztást, hanem például a teljes végső felhasználást. Ez utóbbi az ún. implicit árindex, amely nem direkt ármegefigyelésből, hanem az értékindex és a volumenindex hányadosából származtatható. Lehet nagyságrendi különbség – ha nem is túl nagy – a fogyasztói árindex és a teljes végső felhasználásra vonatkozó árindex között. Van tehát olyan törekvés, amely az infláció mérésére átfogóbb indexet keres. Más irányzat szerint viszont

szükíteni kellene az infláció kategóriáját oly módon, hogy mérését az infláció tartós elemeire kell koncentrálni.

A nemzetközi gyakorlatban a rövid távú infláció mélyebb elemzésére, illetve az áralakulások hosszú távú prognózisának összeállítására más típusú fogyasztói árindexet is lehet használni. Az eltérő elnevezésű (nettó, core, underlying stb.) árindexek számításának az a célja, hogy a fogyasztói árindex különböző szempontok szerinti megtisztításával (például időjárási hatás, világgpiaci ármozgás, hatósági intézkedés stb.) feltárja az infláció ún. kemény magjának, az alapinflációnak a mozgását.

A core vagy underlying elnevezésű fogyasztói árindexek széles körben ismertek, definíciójuk azonban nem egységes. Fő jellemzőjük, hogy az árindex hosszú távú, tartós komponenseit emelik ki, és számításuk a fogyasztói árindexen alapul. Az alkalmazott módszerekben általában a felhasználói igények is megjelennek. Erre vonatkozó hazai kutatásokat több intézményben (Gazdaságkutató Intézet, Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Nemzeti Bank, Pénzügyminisztérium) folytatnak.

A fogyasztással kapcsolatos eltérő tartalmú többféle index számítása és megjelentetése mindenképpen hasznos, gazdagítja a különböző elemzésekre és egyéb felhasználási célokra alkalmazható statisztikai mérőszámok körét. Ugyanakkor mindez érdekek motíválta célszerűségi szempontok szerinti önkényes válogatást is lehetővé tesz. Alapvető követelmény, hogy az indexeket tartalmuknak megfelelő módon használják fel. Elfogadhatatlan lenne például, ha a családipótlék-emelés vagy a nyugdíjemelés nagyságának mérlegelése során nem az általánosan használt és a megfelelő népességcsoportra meghatározott fogyasztói árindex lenne a kiindulópont.

IRODALOM

- Fajth Gáspár:* Fogyasztói árindex számítás néhány európai országban. Statisztikai Módszerek. Témadokumentáció 20. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 129 old.
- Fogyasztói árstatistika. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 91 old.
- Fogyasztói árindex füzetek 40. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1999. 28 old.
- Hüttl Antónia:* Az Európai Monetáris Unió és a statisztika. *Közgazdasági Szemle*. 1997. évi 3. sz. 199–216. old.
- Kérégyártó Györgyné – Melega Tiborné:* A fogyasztói árindex mint statisztikai mérőszám. *Társadalom és Gazdaság*. 1993. évi 1. sz. 56–71. old.
- Köves Pál:* Indexelmélet és közgazdasági valóság. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988. 212 old.
- Marton Ádám:* A fogyasztói árindexek és árstatistika. Központi Statisztikai Hivatal. (Kézirat.)
- Dr. Szilágyi György:* Régi és új jelenségek az indexszámításban. *Statisztikai Szemle*. 1984. évi 6. sz. 584–592. old.
- Dr. Zafir Mihály:* Fordulópontok a fogyasztói árak statisztikájának hazai történetében. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 8–9. sz. 725–740. old.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztói árindex. Harmonizáció.

SUMMARY

The efforts to harmonize the methods of calculating the consumer price indices are aiming at making comparable the rate of inflation of EU countries and, delivering homogeneous inputs for calculating indices for regions and groups of countries. The regulation setting the legal basis for the establishment of harmonized methodology for compiling consumer price indices in EU Member States adapted by the Council of Ministers. The article presents among others the historical precedents of harmonising the calculations of consumer price indices. In the member states of the EU the process is led by EUROSTAT in close co-operation with the national statistical offices. The authors deal with the main issues of the methodologies, including the weight system and the price indices for elementary aggregates. The implementing of these developments on the actual Hungarian Consumer Price Indices is also presented.